

מרכז ישיבות בני עקיבא בישראל ע"ר

אדם מועד לעולם עד כמה אני אחראי למעשי?

מבוא

א. התחמקתי מהמחבלים, התפרצתי לתוך בית בחושך - פחדתי להדליק אור. הפלתי עציץ - לא בכוונה. עם כל הרעש בחוץ, אני מקווה שלא שמעו אותי. האם אני אחראי לשלם עבור העציץ ששברתי?

ב. גשם, והמשאית נסעה במהירות דרך שלולית. כל המדרכה נשטפה. ראובן קפץ לאחור, דחף את שמעון, שהפיל את לוי המחזיק מתנה שקנה לארוסתו. יהודה לא הספיק לעצור, ודרך על השקית שביד לוי, ומעך את שעון הזהב שבתוכה.

האם חייב יהודה לשלם את מחיר השעון ששבר?

ג. "מהר! עוד מעט שקיעה, ולא התפללנו מנחה". "זה התור שלי, עוד סל אחד, ונלך." "על אחריותך, אני רץ לבית הכנסת. תביא את הכדור לביתי אחר כך." "טוב." הוא זרק, החטיא, והכדור התגלגל מתחת הספסל לתוך השיחים. "יופי, לא רואים את הכדור. הוא שמור, ואבוא לקחתו אחרי התפילה." חזר, והכדור איננו. האם צריך להחזיר כדור חדש?

מסכת בבא קמא קוראת בקול גדול: אדם אחראי למעשיו!

מקובל שאמרות "סליחה; לא התכוונתי", "לא ראיתי", "לא שמתי לב" פוטרות את הפוגע בזולת.

העיון בחיוב אדם המזיק, אפילו באונס יביא שינוי בתפיסה ודרישה להגדיר: עד כמה אני אחראי למעשי?

... גדול למוד תורה, שהלמוד מביא לידי מעשה! לא קשיא: הא למיגמר, הא לאגמורי (בבא קמא יז ע"א, רש"י).

א. למקרה הראשון: "התחמקתי מהמחבלים", מצטרפת השאלה: 'מהו להציל עצמו בממון חברו?' (בבא קמא ס ע"ב). טוב ללמוד את הסוגיא המעניינת והקצרה שם, או להזכיר שהנידון תלוי בגורם נוסף שנלמד בע"ה אח"כ.

למעשה יש כאן דוגמה קיצונית של אונס, המצדיקה את האדם המזיק; ובכל זאת הוא חייב לשלם את הנזק. יש הלומדים ברש"י שמסקנת הגמרא היא שאסור להציל את עצמו! פיקוח נפש אינו דוחה ממון של אחרים!

השו"ע (ח"מ סימן שפח, ב) פסק כתוסי בב"ק ס ע"ב (ד"ה מהו), ורוב הראשונים שמותר להזיק כדי להציל חיים. זה ברור, ובכל זאת חייב לשלם אחר כך.

ב. המקרה השני, "גשם והמשאית" הוא המאפיין את השאלה של אדם מועד לעולם באונס. בדומה לו נתרכז.

ג. המקרה השלישי, "מהר, עוד מעט שקיעה", מוסיף דין שואל. גם הוא חייב באונסין, אך מחיובי שומרים. הבלטת החיוב הקיצוני של המשתמש ברכוש שני, גם ברשות, תתרום להכרת האחוריות כלפי הזולת. נוכל לרענן את דיני השומרים שלמדו בפר' משפטים ובבבא מציעא; וכשיגיעו לדין אונס, נחזור לדין מזיק.

* * * * *

א. אונס רחמנא פטריה

כהקדמה ליוצא מן הכלל, 'אדם מועד לעולם'; נעמוד בע"ה על מקורות הכלל, 'אונס רחמנא פטריה'.

דברים כב, כה – כז:

וְאִם בְּשֹׁדָה יִמָּצָא הָאִישׁ אֶת הַנֶּעֱכָר הַמְאֹרָשָׁה וְהַחֲזִיק בָּהּ הָאִישׁ וְשָׁכַב עִמָּה וַיִּמָּת הָאִישׁ
אֲשֶׁר שָׁכַב עִמָּה לְבָדוֹ.

וְלִנְעֹכָר לֹא תַעֲשֶׂה דָבָר אֵין לִנְעֹכָר חֲטָא מִנֶּת
כִּי כְּאֲשֶׁר יִקְוֶה אִישׁ עַל רַעְהוֹ וּרְצָחוֹ נִפְשׁ כֹּן הַדָּבָר הַזֶּה.
כִּי בְשֹׁדָה מִצָּאָה צְעָקָה הַנֶּעֱכָר הַמְאֹרָשָׁה וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ.

בכל התורה "נעכר" כתובה חסר 'ה', חוץ מדברים כב, יט.¹

רמב"ן (רבי משה ב"ר נחמן, ספרד-ישראל; נפטר בשנת ל' לדברים כה, כג :
... כי דרך כל אנוסה לצעוק בעיר להושיעה ולהצילה.

ואם יראו אותה בשדה שיחזיק בה וישכבנה, הרי זו בחזקת אנוסה; ופטורה.
וטעם "צעקה", יתכן שצעקה.

או טעמו, אם צעקה אין מושיע לה, כי אפילו שמעו שלא צעקה, פטורה; כיון שאין שם
מושיעים לה.

והכלל, אם יש לה מושיעים - בין בעיר בין בשדה – חייבת.

אין לה מושיעים - בין בעיר בין בשדה – פטורה; שלא דבר הכתוב אלא בהווה.²

מפסוקים אלה למדה הגמ' בבבא קמא כח ע"ב:

... אנוס הוא, ואנוס רחמנא פטריה; דכתיב "וְלִנְעֹכָר לֹא תַעֲשֶׂה דָבָר".

רמב"ם (רבי משה ב"ר מיימון, ספרד-מצרים; נפטר בשנת ד' תתקס"ה) הלכות איסורי ביאה
א, ט, פוסק:

אנוס פטור מכלום; מן המלקות ומן הקרבן, ואין צריך לומר מן המיתה, שנאמר
"ולנערה לא תעשה דבר".

כך פוסק גם הרמב"ם הלכות סנהדרין כ, ב:

כל מי שעשה דבר שחייבין עליו מיתת בית דין באנוס, אין בית דין ממיתין אותו;
ואע"פ שהיה מצווה שיהרג ואל יעבור, אע"פ שחלל את השם והוא אנוס, אינו נהרג,
שנאמר "ולנערה לא תעשה דבר", זו אזהרה לבית דין שלא יענשו את האנוס.

אפילו במקום שהיה חייב למסור את נפשו, ופשע כשעבר ולא נהרג; פטור מעונש בית דין. אנוס
הוא. גם מעונש כרת בידי שמים פטור, (רמב"ם הלכות יסודי התורה ה, ד).

יש הרוצים להוכיח שתוסי' (עבודה זרה ג ע"א ד"ה שלא השתחוו לצלם) חולקים על הרמב"ם
בזה. אחרים מוכיחים מתוסי' (יבמות נג ע"ב ד"ה ואין) שמכריעים כמו הרמב"ם.
כל זה במקום שהיה אסור לו להיכנע לאנוס, והיה צריך למסור את נפשו. ברוב המצוות שקבעו
חז"ל יעבור ולא ייהרג, ברור שאין שום חטא במעשה העבירה באנוס.

רמב"ם הלכות יסודי התורה שם:

כל מי שנאמר בו יעבור ולא ייהרג, ונהרג ולא עבר; הרי זה מתחייב בנפשו.

אדרבא! מי שמסר את נפשו במקום שאינו חייב, נחשב כמתאבד!

¹ טעם הדבר, ראה: כתובות מ ע"ב; סנהדרין עג ע"א; זהר פ' בראשית דף נ"א, א.
² "דָּבָר הַכְּתוּב בַּהוּוּה" - מידה י"ח מל"ב מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי שבהן התורה נדרשת. עיין אנציקלופדיה תלמודית כרך ו', ערך: דבר הכתוב בהווה.

משנה למלך (רבי יהודה ב"ר שמואל רוזאניס, טורקיה; נפטר בשנת תפ"ז) שם מביא שתוספות חולקים, וסוברים שמותר לאדם להחמיר על עצמו. כונתו לתוסי' (חכמי צרפת ואשכנז, מתלמידי רש"י והלאה כמאתיים שנה) עבודה זרה כז ע"ב ד"ה יכול (בסופו):

... ואם רצה להחמיר על עצמו - אפילו בשאר מצות, רשאי. כמו ר' אבא בר זימרא דירושלמי (סנהדרין פ"ג ה"ה, מראה הפנים שם מקשה על ראיית תוסי'). שהיה אצל עובד כוכבים. א"ל אכול נבילה, ואי לא קטלינא לך. א"ל אי בעית למיקטלי, קטול. ומחמיר היה, דמסתמא בצנעא הוה.

אין חולקים על עיקר הדין; צריך לעבור ולהציל את חייו, ואין בידו עבירה. רבי עקיבא ועשרה הרוגי מלכות מסרו את נפשם על לימוד תורה ומצוות, שאין למסור עליהן את הנפש! כך מסופר על ר' חנינא בן תרדיון, בגמ' בעבודה זרה יח ע"א:

תנו רבנן: כשחלה רבי יוסי בן קיסמא, הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו: חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוהו ... ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה [ומקהיל קהילת ברבים] וספר תורה מונח לך בחיקך. אמר לו: מן השמים ירחמו.

אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומרי לי מן השמים ירחמו? ... הביאוהו (הרומאים) וכרכוהו בספר תורה והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור ...

[את הסיפור מכירים מהפיוט 'אלה אזכרה' מתפילת מוסף של יום כיפור, או 'ארזי הלבנון' בקינות תשעה באב.]

לתוסי' מובן, מותר היה לר"ע, לרבי חנינא בן תרדיון ולכל עשרה הרוגי מלכות להחמיר על עצמם. הרמב"ם יסביר כנראה שהיתה שעת השמד - אפילו בצנעא מוסר את נפשו; או כפשוטו, בפרהסיא וחיב.

נמוקי יוסף (רבי יוסף ב"ר חביבא, ספרד; נפטר בשנת ק"ס) סנהדרין פרק ח' (דף יח ע"א מדפי הרי"ף) ד"ה והמקדש את השם: (פירש כרמב"ם, בלי להזכירו. האם התכוון שהרמב"ם יסכים להמשך דבריו?)

... אבל אם הוא אדם גדול וחסיד ירא שמים, ורואה שהדור פרוץ בכך; רשאי לקדש השם ולמסור עצמו, אפילו על מצוה קלה - כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם לאהבו בכל לבם. והיינו דאמרינן (פסחים נג ע"ב) מה ראו חנניה מישאל ועזריה ...

האם מותר להיכנס מרצון למצב של בפרהסיא, ואז להתחייב למסור את הנפש? לא היו הורגים את רבי חנינא בן תרדיון, אם לא היה מפגין ברבים את התנגדותו לגזירות רומא.³

היוצא מכל הנ"ל: התורה פטרה את האנוס מכל אשמה. אין אחריות למעשה אנוס.

שמה אפשר להבין אחרת: "אין לנעך חטא מנות"; פטורה מעונש מוות, אבל חטא יש לה. לכאורה אין לדייק כך. המלה "חטא" בכל התורה מתייחסת לשוגג. אין לנערה כאן אפילו חטא שוגג. כך פירש הנצי"ב (רבי נפתלי צבי יהודה ב"ר יעקב ברליון, ליטא; נפטר בשנת תרנ"ב) העמק דבר דברים שם:

לא בא הכתוב לומר שלא תיהרג; שהרי אפילו מספק אם היה תחילה באנוס או ברצון, אינה נהרגת.

³ עיין שיר השירים רבה (דפוס וילנא) פרשה ז אות ח. מה קיבל יחזקאל הנביא מרבו ישעיה? מה אמר יחזקאל לחנניה, מישאל ועזריה? מה ענו הם לנביא? איך פעלו אחרי ששמעו את דבר ה'? מדוע סיכנו את חייהם; כשהיו יכולים להתחמק, כפי שהדריכם הנביא? המדרש הוא מקור נפלא לבירור קידוש ה'. ע"ע: ויקרא רבה פרשה לב אות א.

אלא מלמדנו שאפילו עונש בעלמא, על שהגיע לידה בפשיעתה מה שיצאה בשדה. וכדתניא בספרי לעיל, ומצאה איש בעיר; אילו לא יצאה בעיר לא היה מסתקף⁴ לה, ומכש"כ בשדה. וא"כ הגיע לה בפשיעתה חטא גדול של מות, וראוי לקונסה וכדומה עונשי ב"ד; ע"ז אמר הכתוב "ולנערה לא תעשה דבר", שום ענין.

הרב מאיר שמחה ב"ר שמשון הכהן, (ליטא; נפטר בשנת תרפ"ו) בפירושו משך חכמה שם, מדייק ומבאר כנצי"ב מלשון הספרי:

"ולנערה לא תעשה דבר", מלמד שפטרה הכתוב מן המיתה. מנין אף מן הקרבן? ת"ל "חטא" (ספרי קו). פירוש, דכל הקרא מיותר. לכן דרשו כי גבי רוצח בשוגג כתוב "ולו אין משפט מות" (דברים יט, ו), כי זה מורה שהחטא יאמר בנרדפים על השוגג, כמו שנתבאר באה"ש [באילת השחר למלבי"ם, הקדמה לספר ויקרא] סימן שסג; ששם "חטא", רק לב"ד או בידי אדם אין לשופטו מות, אבל ההורגו אינו נהרג. אבל כאן, אין לה אפילו חטא, שעון שגגי אין לה; לכן פטורה מן הקרבן. מנין אף מן המכות? ת"ל "מות". פירושו ע"פ דברי רש"י (סנהדרין י ע"א ד"ה מלקות במקום מיתה עומדת) 'דכיון דעבר על אזהרת בוראו, ראוי הוא למות; ומיתה זו קנס עליו הכתוב [והרי הוא כאחת מן המיתות, וכי היכי דסקילה בפני עצמה ושריפה בפני עצמה, והרג בפני עצמה] הוי נמי מלקות כאחת מן המיתות'. וזה שאמר אין לה חטא של מות ג"כ; וזה מלקות, שהחוטא ראוי להמיתו, ורחמנא אקיל עליו בזה.

א"כ, אונס רחמנא פטריה מכל עונש ומכל אשמה. בירור זה מבליט את החידוש שבנוזיקין אדם מועד לעולם, ומשלם על אונס.

ב. תשובה על עבירה באונס

לפני הדיון בזה, נקדים בפרק שני תת-נושא קטן, משמעותי ומעורר מחשבה, מתפילת יום כיפור:

על חטא שחטאנו לפניך באונס
על חטא שחטאנו לפניך באונס וברצון
 נוסח עדות המזרח
 נוסח אשכנז, ספרד

מדוע מבקשים סליחה על מה שעשינו באונס?
 'אונס רחמנא פטריה' (בבא קמא כח ע"ב), הוא כלל גדול בתורה. אין האדם אחראי על מעשה שלא היתה לו עליו שליטה. בניסוח הישיבתי - אין מעשה אונס מתייחס לעושהו.

הרב אלחנן וסרמן, קובץ שעורים כתובות סימן ה:
 ... דמעשה הנעשה באונס אינו נחשב על העושה, אלא נחשב כאילו נעשה מאליו!...

בגמ' ביבמות קכא ע"ב מסופר:
 הוא עובד כוכבים דהוה קאמר ליה לישראל:
 קטול אספסתא ושדי לחיותא בשבתא;
 ואי לא, קטילנא לך ...
 מצוה לכל הדעות לקצור את האספסת בשבת, כדי שלא יהרגנו הנכרי. האם תְּנַדָּה ביום כיפור על חילול שבת?

המסיע יולדת לבית חולים ביום כיפור שחל להיות בשבת מקיים מצוה גדולה. האם יעלה על הדעת שיצטרך לבקש סליחה ומחילה על 'חטא' חילול שבת ויו"כ?

⁴ מילה לא ברורה. יש הרוצים לתקן ולגרוס: מסתפק לה. כשהכונה היא שלא היה כאן שום מקום להגיע למצב מסופק - מפורק שכוזה.

חולה בסכנת חיים אוכל ביום כיפורים במצות רופאיו.

משנה ברורה סימן תריח ס"ק ה :

... עוד כתבו דבמקום שמאכילין אותו אין צריך כפרה על זה, דאונס רחמנא פטריה ...

הוא מברך את ה' על האוכל, ברכה ראשונה ואחרונה.

שו"ע אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רד סעיף ט :

אכל מאכל או משקה של איסור מפני הסכנה, מברך עליו תחילה וסוף.

משנה ברורה שם ס"ק מז מברך עליו :

דכיון דסכנתא הוא, התירא קאכיל. ואדרבא, מצוה קעביד להציל נפשו.⁵

האם יכה 'על חטא שחטאתי' באכילה זו? האוכל מוצר שיש עליו הכשר, ומתברר אחר כך שלא

היה כשר. האם צריך לבקש כפרה על אכילת איסור?

רמב"ם פירוש המשנה סוף יומא ח, ו :

... ומפורש בתורה שהמביא חטאת וצריך תשובה, שנאמר (ויקרא ה, ה)

"וְהִתְנַדָּה אִשֶּׁר חָטְא עָלֶיהָ". ... וכל זה, אם עבר ברצונו ; אבל באונס, הרי זה פטור.

ערוך השלחן (רבי יחיאל מיכל ב"ר אהרן הלוי אפשטיין, ליטא ; נפטר בשנת תרס"ח), אורח

חיים סימן תרב סעיף ז :

... ואין לתמוה, על מה שצריך השוגג לעשות תשובה?

דודאי כן הוא!

שהרי בויקרא, בקרבנות חטאות ואשמות, שהם על השוגג ; כתיב כמה פעמים (ד, כו, לא, לה)

"וְכַפֵּר עָלָיו הַכֹּהֵן מִחֲטָאתוֹ וְנִסְלַח לוֹ".

אלמא שקרוי חטא, וצריך סליחה וכפרה ... דגם שוגג בא בהעדר זהירות.

לאפוקי אונס, דאינו צריך תשובה ; כמו שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה סוף יומא, עיין שם.

אבל שוגג אינו דומה לאונס.

⁵ עין עוד שם ס"ק מו, ומח, ובשער הציון ס"ק מ-מא.

מכאן ואילך עד הקו הבא, נראה לי ממש לא לענין. גם עד לכאן (פרק ב), בקושי היה שייך, אבל האריכות והגלישה המופרזת לסוגיות אחרות לחלוטין, לא נראה לי שזה הזמן והמקום ללמד, עם כל חשיבותם. גם הסגנון: **"האם אתה מבין כעת 'על חטא שחטאנו לפניך באונס'?"**, המופיע לאחר כל סיפור נראה לי מעצבן, לא מחבר ולא מאהב את הלימוד על התלמידים.
(אותי לפחות הוא עצבן).

נלמד בע"ה מקורות שיאירו את עינינו בסוגיא זו, כדי שנזכה להבין את מה שנאמר ביום כיפור.

כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ.

א. איך תתייחס לאירוע זה?
אני אוהב לטייל במדבר.
לראות את השקיעה ממרומי ההר הוא תענוג חיי.
יצאתי ביום ששי למדבר יהודה. טיפסתי על הג'בל לפנות ערב.
שם שתיתי קצת, התפעלתי ממעשי הקב"ה הנפלאים,
ושרתי את מזמורי קבלת שבת בשמחה ובקדושה.
כעת חושך, ואני נמצא במקום מסוכן.
פקוח נפש דוחה שבת,
ולכן אני נכנס לרכב ונוסע לשוב היהודי הקרוב.
האם אבקש סליחה 'על חטא חילול שבת באונס פקוח נפש'?

ב. מה תאמר במקרה זה?
בדרך כלל אני מתקשה לקום בבוקר,
אבל אני מצליח להגיע לתפילה בזמן, כמעט תמיד.
כשאני הולך לישון מאוחר, זה בלתי אפשרי - תאמין לי!
תפילה בצבור היא חשובה בעיני, אבל 'אונס רחמנא פטריה'!
נכון - כשאני צריך לקום למשחק חשוב של הנבחרת,
אני מתגבר וקם, גם אם אני עייף.
הקבוצה סומכת עלי.
האם אבקש מחילה 'על חטא ביטול תפילה בצבור באונס שינה'?

ובסיפור זה, מה תגיד?
קבעתי עם חברי הטוב להיפגש בשעה עשר במרכז העיר.
הציעו לו גיטרה חשמלית Fender מקורית ב-1500 ש"ח.
החבר רצה שאני אבדוק אותה, לפני שהוא קונה.
בשעה עשר שכבתי בחדר מיון עם כוויות ומסמרים בכל חלקי גופי.
מחבל מתאבד התפוצץ באוטובוס שבו נסעתי. ב"ה, יצאתי חי!
חברי חיכה וחיכה, והפסיד את המציאה.
אינני אשם, אבל כואב לי שהוא עצוב.
טלפנתי אליו מבית חולים, והתקשרתי שוב מהבית - לבקש סליחה.
האם אבקש כפרה 'על חטא אי-הגשת עזרה לחבר באונס פיגוע'?

ב. מקורות לבירור הדין במקרים האלה

1) **המטייל במדבר יהודה**
במצב רפואי מסוים, רוחצים את מקום המילה לפני ואחרי הברית, כדי למנוע סכנה.

צריכים לזה מים חמים.

שבת פרק תשעה עשר משנה ג' דף קל"ד, ב

מרחיצין את הקטן [במים חמים בשבת], **בין לפני המילה ובין לאחר המילה.**

מה עושים, אם הכינו את המים לפני שבת; אבל הם נשפכו באונס לפני הברית?
עירובין דף ס"ז, ב

ההוא ינוקא דאשתפיך חמימיה.

אמר להו רבה: נייתו ליה חמימי מגו ביתאי.

רש"י: מביתיה דרבה, והתינוק היה בבית אחר באותה חצר.

א"ל אביי: והא לא ערבינן! ...

הגמרא מחפשת שם את הדרכים להביא מים חמים לתינוק. הדיון הוא בהלכות עירובין.

מה יעשו, אם אין מים חמים בנמצא? כדי למול, יצטרכו להרתיח מים. מה יעשו, אם יש מים לרחוץ את התינוק לפני המילה, אבל אין מספיק לאחריה? אם ירחצו וימולו; יצטרכו לחמם מים, משום פקוח נפש התינוק שדוחה שבת. שמא ראוי לדחות את הברית ליום ראשון, ולא לדחות את השבת בידיעה מראש? נחלקו גדולי הראשונים בשאלה זו.

המאור הקטן (רבי זרחיה ב"ר יצחק הלוי, פרובנס; נפטר בשנת ד' תתקמ"ו) שבת פרק י"ט (דף נ"ג, א בדפי הרי"ף)

ולאחר מילה, אם נשפכו חמין שלו; מחמין לו חמין, אף בשבת, מפני שסכנה היא לו.

והוא שנשפכו לאחר מילה.

אבל אם נשפכו קודם מילה; המילה נדחית, ואין השבת נדחית.

רמב"ן שבת שם דף קל"ד, ב

... אבל יש לי בכאן ספק.

אם היה לו חמין כדי רחיצה לפני מילה, ואין לו כדי רחיצה שניה שלאחר מילה;

... שאני אומר רוחצין אותו ומלין אותו ...

ואחר שמל, הרי כאן סכנת נפשות שדוחה שבת [לכן מחממים עוד מים].

ואין אומרים תדחה מילה, כדי שלא להביא אותו לסכנה ונדחה שבת;

אלא מילה עצמה דוחה שבת, וסכנת נפשות נמי דוחה. ואין למצוה אלא שעתא ...

וראיתי מי שסובר שאין מלין, אלא אם כן היה לו חמין וסממנין [תרופות] לאחר המילה;

ואם נשפכו קודם מילה תדחה, לאחר מילה מחללין ...

אלא שהדברים בעצמן מכריעין, כמו שכתבתי.

למדנו כאן מחלוקת עקרונית.

האם מותר להיכנס למצב, שיחייב אח"כ חילול שבת משום פקוח נפש.

הכל כמובן, כשיש ברירה.

אחרי שמלו, התינוק הוא בסכנה; ומצוה לחמם מים לרפואתו - לכל הדעות.

האם מלין לכתחילה בשבת; בידיעה שאחרי המילה, יצטרכו לחמם מים?

לבעל המאור, דוחים את המילה ליום ראשון.

לרמב"ן, מלין; ופקוח נפש דוחה את השבת בחימום המים.

לשיטת בעל המאור פשע המטייל, למרות שהוא חילל שבת בנסיעה הביתה משום אונס.

מה לדעתך יאמר הרמב"ן? האם מותר לטייל, ולחלל שבת בהיתר אח"כ משום פקוח נפש?

האם אתה מבין כעת על חטא שחטאנו לפניך באונס'?

(2) **לא התעורר לתפילה בצבור**

ברכות דף כ"ו, א

אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן:

טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שתיים; ואין בזה משום דעבר יומו בטל קרבנו.

מיתביבי: "מַעוֹת לֹא יוֹכַל לְתַקֵּן וְחֶסְרוֹן לֹא יוֹכַל לְהַמְנוֹת" (קהלת א', טו).
 "מעוֹת לֹא יוֹכַל לְתַקֵּן", זה שבטל קריאת שמע של ערבית וקריאת שמע של שחרית, או תפלה של ערבית, או תפלה של שחרית. "וחסרון לא יוכל להמנות", זה שנמנו חביריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם!
 אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: הכא במאי עסקינן, שבטל במזיד.
 אמר רב אשי: דיקא נמי; דקתני 'בטל', ולא קתני טעה, שמע מינה.

שלחן ערוך (רבי יוסף ב"ר אפרים קארו, ספרד-צפת; נפטר בשנת שלי"ה) אורח חיים הלכות תפילה סימן ק"ח סעיף א'
 טעה, או נאנס, ולא התפלל שחרית; מתפלל מנחה שתיים.

שם סעיף ז'

הזיד, ולא התפלל תפילה אחת; אין לה תשלומין ...

נמוקי יוסף בבא קמא פרק שני (דף י" עמוד ב בדפי הרי"ף)

ולפירוש הרמ"ה (רבי מאיר הלוי) ז"ל נראה לי ברור –

דמי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל,

מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור אותו עסק שהוא מתעסק בו,

ובין כך ובין כך עברה לו השעה;

שאינו נקרא מזיד ופושע, אלא הרי הוא בכלל [הדין של] טעה ולא התפלל,

שמתפלל שתיים לתשלומין ... הרי זה כאנוס.

[נמוקי יוסף חולק עליו, ואומר]

ומיהו לענין תפילה יש לחוש יותר,

מפני שאמרו חז"ל (שבת דף ט"ו, ב) לא ישב אדם לפני הסֶפֶר סמוך למנחה, ולא לדין,

שמה יעבור [זמן תפילת מנחה].

וכיון שזה אינו רשאי לומר: אני אעשה ולא אעבור;

כשעושה, הרי זה כפושע. כן נראה לי.

אנחנו לומדים כאן על אפשרות שהגדרת אונס לענין תפילה שונה ממקומות אחרים.

שמה אין להשוות דיני אונס בכל תחום הלכתי.

לשיטת רמ"ה, דין אונס בתפילה הוא כדין אונס בענייני ממון (שהוא הנושא בבבא קמא שם).

לשיטת נמוקי יוסף, יש לצמצם את גבולות האונס בענין תפילה.

ראה שלחן ערוך סימן ק"ח סעיף ח' ובמשנה ברורה שם סקכ"ג להכרעת ההלכה במחלוקת זו.

איך יתייחסו הרמ"ה והנמוקי יוסף למי שהולך לישון מאוחר, בידיעה שלא יקום בזמן?

האם יסכים הרמ"ה שהוא אנוס, אם היה קם באותה מידה של עייפות למשחקי הנבחרת?

האם אתה מבין כעת על חטא שחטאנו לפניך באונס'?

(3) **השוכב בבית חולים ולא עזר לחבר**

רמב"ם הלכות תשובה פרק עשירי הלכה ג

וכיצד היא האהבה הראויה?

הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה, יתירה עזה מאד;

עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה'.

ונמצא שווגה בה תמיד, כאילו חולה חולי האהבה,
... כמו שציונו ["וְאֶהְבֶּתְּ אֶת ה'"] בְּכָל לְבַבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ" (דברים ו', ה).
והוא ששלמה אמר דרך משל "כִּי חוֹלַת אֶהְבֶּה אֲנִי" (שיר השירים ב', ה).
וכל שיר השירים משל הוא לענין זה.

מסילת ישרים (רבי משה חיים ב"ר יעקב חי לוצאטו, איטליה-ישראל; נפטר בשנת תרפ"ז) פרק ראשון
... וכשתסתכל עוד בדבר, תראה כי השלמות האמיתי הוא רק הדביקות בו יתברך.
והוא מה שהיה דוד המלך אומר "וְאֲנִי קָרַבְתִּי אֶלְקִים לִי טוֹב" (תהלים ע"ג, כח).
ואומר "אֶחָת שְׁאֲלֹתֵי מַאֲת ה' אוֹתָהּ אֶבְקֶשׁ שְׁבֹתֵי בְּבֵית ה' כָּל יְמֵי חַיֵּי
לְחַזוֹת בְּנַעַם ה' וּלְבַקֵּר בְּהִיכָלוֹ" (שם כ"ז, ד).

מה פירוש "השלמות האמיתי"?

משך חכמה (רבי מאיר שמחה ב"ר שמשון הכהן, ליטא; נפטר בשנת תרפ"ו) שמות פ' בא י"ג, י
.. ואמרת דב[מצוות] לא תעשה העיקר הוא מה שאין אדם עושה.
ואם עשה, מחמת אונס ... שוב הוא כמו כל אדם, שְׁעֵשִׂיה [באונס] אינה נחשבת עֲשִׂיה.
לא כן במצות עֲשֵׂה!
אף שלא יעשה מחמת איזה אונס, מכל מקום לא מיחשב כמאן דעביד [כאילו עשה].
דסוף סוף לא עשה. ...

שני חברים מתקדמים ברמה רוחנית שווה. עד שפעם אחת ...
אחד נאלץ לעבור על מצות לא תעשה משום פקוח נפש. האם עדיין שווה לחבירו?
אחד נאלץ שלא לקיים מצות עֲשֵׂה משום פקוח נפש. האם עדיין שווה לחבירו?
הסבר את ההבדל!

ברכות דף ו', א

אמר רב אשי: חשב אדם לעשות מצוה, ונאנס ולא עשאה; מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה.

חולין דף פ"ז, א

מעשה באחד ששחט, וקדם חבירו וכסה; וחייבו רבן גמליאל ליתן לו י' זהובים.
מדוע חייבו רבן גמליאל? הרי נאנס השוחט שרצה לקיים מצוות כיסוי הדם, ומקבל שכר כאילו עשה!

חידושי חתם סופר חולין שם

לכאורה נראה, לא שכר שיווי המצווה או הברכה; חלילה! מי יכול לשער; "אִרְחַח חַיִּים פֶּן תִּפְלֹס" (משלי ה', ו), "וְכָל תְּפָצִים לֹא יִשׁוּוּ בָהּ" (שם ח', יא). ותו, מה צריך לשלם לו הפסדו; הלא חשב לעשות מצווה ונאנס ולא עשה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשהו. נמצא זה שחטף ממנו מצוותו, לאו מידי חסריה.
אך הפרש יש בין העושה מצווה ומקבל שכר, או נאנס ומקבל שכר. כי זה העובר, עובר ה' בשמחה ובטוב ללב ונשכר על זה.

וזה שנאנס, מצטער על שלא זכה לעבוד ה'; ומקבל שכר שמים על צערו. נמצא, אע"פ שלענין שכר שמים אין הפרש; מ"מ בצערא דגופא איכא הפרש; והענישו רבן גמליאל עשרה זהובים לפי שיעור צערא דגופא.

ירושלמי נדרים פרק תשיעי הלכה ד'

"ואהבת לרעך כמוך", רבי עקיבה אומר: זהו כלל גדול בתורה.

כל עזרה לחבר מהדקת את הקשר שבין השנים.
הפסד אפשרות של עזרה הוא הפסד של הידוק הקשר.

מצטער החבר - בצדק - שלא היה יכול להתקרב יותר, אפילו כשלא היה אשם.
מצטער החבר - בצדק - שחסר לחבירו משהו, שהוא היה יכול להוסיף.
מצטער החבר - בצדק - שחסר לחבירו משהו, גם אם אינו אשם בהפסדו.

כל מצוה מקרבת אותנו לה' יתברך.

הפסד קיום מצוה, גם באונס, הוא הפסד קירוב אליו.

מה ההבדל בין אם לא קיימנו מצות עשה, או לא תעשה, משום אונס?
מה חסר בנו, אם לא קיימנו מצוה - אפילו באונס?

האם אתה מבין כעת על חטא שחטאנו לפניך באונס'?

נבדוק עוד מקרה של אונס, עם מרכיב נוסף.

אהרן השאיר הודעה עם אמו של דוד:

הצטרף אלינו מחר בצהרים.

אנחנו עוזרים להעביר את הסניף לבנין החדש.

דוד לא רצה לבזבז את זמנו על דברים כאלה,

אבל לא היתה לו סיבה שתצדיק את היעדרותו.

מן השמים באה ישועה.

אביו של דוד ביקש שיתלווה אליו לקנות לו מחשב חדש.

למחרת בערב טלפן אהרן. למה לא באת לעזור?

לא יכולתי, ענה דוד. אבי דרש שאלך אתו.

מה תחושתיך כאן?

אהרן אינו יודע, אבל דוד מכיר את האמת.

גם אם אביו לא היה מבקש שילך אתו, הוא לא היה בא לעזור לאהרן וחבריו.

אבל למעשה, לא היה יוכל ללכת אתם, גם אם רצה. אביו לא היה מסכים.

האם דוד אנוס?

מה הוא צריך להרגיש בלבד?

מה תייעץ לו לעשות עכשיו?

אחד מגדולי החכמים דן, לפני כמאה שנה, על מקרה דומה.

בית הלוי (רבי יוסף דב ב"ר יצחק זאב הלוי סולביצ'יק, ליטא; נפטר בשנת תרנ"ב) שמות פר' שמות ב', כה

... והנה טענת אונס לא שייך רק היכא דאם לא היה האונס, לא היה עושה אותו דבר;

והאונס הביאו לעשות. ואז נחשב כאילו לא עשאו.

אבל היכא דגם אם לא היה האונס, היה עושהו; הגם דעתה הוא אנוס,

בכי האי גוונא לא מקרי אנוס כלל. ...

ומזה יצא - דמי שפרוץ באחת ממצוות ה'; אף על גב דלפעמים נתרחש לו אונס שלא יכול

לקיימה,

מכל מקום לא מקרי אנוס!

וכמו בשמירת שבת וכדומה, דלפעמים אנוס הוא לעשות מלאכה, או עבור חולה רחמנא

ליצלן, וכדומה;

מכל מקום לא מקרי אנוס, רק לאותם שהיו שומרים אותו, אם לא היה האונס.

אבל המחלל שבת כשאינו אנוס, גם במלאכה שהוא אנוס מקרי מחלל.

וכן הוא בכל האיסורים.

יש שפסקו הלכה למעשה **היום** לפי דעה זו.

שמירת שבת כהלכתה (רבי יהושע ישעיה ב"ר אהרן נויבירט שליט"א, גרמניה-ישראל) פרק מ' סעיף כ"ג

רופא שומר מצוות, אשר לו תורנות בבית החולים -

אל יחליפה עם מחלל שבת ... אלא יעשה את התורנות שלו ...

אחד הטעמים, שמחבר הספר מסביר שם (פרק ל"ב הערה קכ"ה), הוא נימוקו של בית

הלוי.

לפי פסק זה, אסור לחייל שומר מצוות להחליף שבת עם חבר שאינו שומר מצוות.

למרות שכל צורכי ביטחון מותרים בשבת, זה בתנאי שגם לולא הביטחון היה

שומר שבת.

פקוח נפש דוחה שבת עבור חייל השומר שבת.

פקוח נפש אינו דוחה שבת עבור מחלל שבת. עבורו; פעולתו, למרות שחייב

לעשות, נחשבת עבירה.

יש מי שחולק על פסק הלכה זה מספר שמירת שבת כהלכתה.

שו"ת אגרות משה (רבי משה ב"ר דוד פיינשטיין, רוסיה-ארה"ב, נפטר בשנת תשמ"ו) אורח חיים ח"ד סי'

ע"ט ד"ה ועתה

נכדו שיבל"א של הרב פיינשטיין ז"ל הוא רופא. הוא שאל הרבה שאלות להלכה מסבו.

כשהתחיל לעבוד במקצוע בארה"ב, לפני שעלה לישראל; התמודד עם בעיות קשות, במיוחד

בשמירת שבת.

כאן חלק מתשובת הרב - איך ינהג בבית חולים בשבת.]

... יכולים הרופאים שומרי תורה להחליף [עם רופאים גויים. זה פשוט]. - ...
 ויש גם טעם גדול להתיר [להחליף], אף עם יהודים שאינם שומרי תורה -
 שגם שכשישאר בביתם, יחללו שבת במזיד בכל מלאכות שיזדמן;
 לא פחות מהמלאכות שיעשו בבית החולים, באיסור.
 שאם כן, אין בזה "נְלַפְנֵי עֲוֹר לֹא תִתֵּן מִקְשָׁל" (ויקרא י"ט, יד); בזה שהוחלפו להו מלאכות
 במלאכות.
 ויותר נוטה שהופחתו!
 כי יש הרבה חולים שמותר, וגם הרבה שהוא רק מדרבנן.
 ומה שעושה בביתו רובן הם מדאורייתא.

לפי פסקו של הרב משה פיינשטיין מותר לחייל שומר שבת להחליף שבת עם חברו.
 כל מלאכה שיעשה החבר בבית בשבת תהיה עבירה, בלי שום היתר.
 כל מה שהוא יעשה בצבא לצורכי ביטחון הוא מותר, וגם מצוה.
 אם כן, מועילים לו כשמחליפים אתו שבת - כשהחבר מסכים בלב שלם, כמובן.

איך תסביר את המחלוקת בין הפוסקים בדין זה?

טמונה כאן שאלה גדולה וחמורה עוד יותר מאשר אונס, והיא האמת.

האם דוד דבר אמת כשאמר "אבי דרש שאלך אתו"?
 יש ללמוד את סוגיית גניבת דעת במסכת חולין דף צ"ד, א-ב. לריטב"א ולעוד ראשונים
 איסור גניבת דעת היא דאורייתא, משום "לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש
 בעמיתו" (ויקרא י"ט, יא). לאחרים, מדרבנן.
 חשבו להעלות את השאלה כאן, אך שמא עדיף להקדיש לה יחידת עיון עצמית בזמן אחר.

לדעתך;

לפי הרב נויבירט, האם דוד אנוס?

לפי הרב פיינשטיין, האם דוד אנוס?

האם אתה מבין כעת 'על חטא שחטאנו לפניך באונס'?

התלמידים יעלו משך הלימוד מקרים נוספים, חלק דומים וחלק שונים מהנידונים כאן.
 הם ינסו להציב גבולות להגדרות של אונס בכל מצב, ויבינו שאין המשימה קלה.
 יש מציאות של אונס גמור, ויסכימו כולם שאין אחריות ואין סיבה לבקש סליחה.
 יש מציאות של 'כאילו' אונס, ויסכימו כולם שיש אחריות וצריך לבקש מחילה.
 יש הרבה מצבים שאין הדבר ברור. לא כולם יסכימו, ולא לכל אחד תהיה דעה בטוחה.
 לזה רוצים להגיע, כי אין אפשרות להחליט בכל מקרה.
 המטרה: שיבין כל אחד שאין לדון את האחר, ואין ביטחון שהוא יודע לשפוט את עצמו.
 בדרך זו יש גם תקווה שהרף יעלה, ומה שהיה פעם אונס ובלתי אפשרי ייהפך לקל ובר
 ביצוע.

כבר דנו חכמי הדורות בפירוש הוידוי על חטא באונס. כאן חלק מדבריהם:

פני אריה (מודפס בסידור הגר"א אשי ישראל בתפילת "על חטא" ביום כפור דף ר"ח, ב)
 (א) מי שהיה אנוס ח"ו על דבר שבלתי אפשר לו להינצל, מכל מקום אסור לעשותו ברצון.
 וכמו שכתוב (פסחים דף כ"ה, ב) לא אפשר וקא מכווין, אסור.
 (ב) וגם יש אונס שהיה ראוי לו להיות רואה את הנולד ולהיזהר מתחילה, לבל יבוא לידי כך,
 ולהתרחק ולהישמר קודם בוא עליו האונס, לבל ייפול בזה.
 (ג) וגם יש אונס שאינו אונס גמור, שאפשר לו להינצל ברוב תחבולות; והוא לא עשה כן. כל
 אלה הוא פושע!

(ד) וגם אונס גמור צריך כפרה בידי שמים, שחטאו גרם לו שבא עליו האונס. עיין ביאור
 הגר"א ז"ל לענין שוגג (משלי י"ג, ו) "נְרַשְׁעָה תִּסְלַף תִּטְאֵת ... וז"ל: כמו שכתוב "פִּי כְּשֶׁלֶת
 בְּעוֹנֵי" (הושע י"ד, ב). כלומר, מחמת העוון אשר כבר עשה מתחילה, היא מביאתו לידי חטאת,

שהיא שגגה. וכן הוא כאן "ורשעה" שעשה מתחילה, היא "תסלף" אותו ומביאתו לידי "חטאת", עכ"ל. [הגר"א כתב כך בענין שוגג, והוא ממשיך] וכן מביאתו לידי אונס. ועל כן צריכים כפרה בידי שמים.

[השווה לדרשת ריש לקיש **מכות** דף י"ב, על הפסוק "וְהֶאֱלָקִים אֹנֶה לְיָדוֹ" (שמות פ"א משפטים כ"א, יג); עיין רש"י שמות שם.]

מנחת חינוך (רבי יוסף ב"ר משה באבד, פולין-צפת; נפטר בשנת תרל"ד) מצוה שס"ד סק"ה מקשה על [המשתמע מ]הרמב"ם (הלכות תשובה פ"א ה"א: "אם עבר אדם על אחת מהן ...") והלכות מעשה הקרבנות פ"ג ה"ד-ט"ו) שהמתוודה על שוגג אומר את כל הנוסח: חטאתי, עויתי, פשעתי ... מדוע יתוודה על חטא בשוגג בלבד? כהן גדול (שממנו מקור לשון הוי"ו) מזכיר את הכל (**יומא** פרק ג', מ"ח; פרק ד', מ"ב; פרק ו' מ"ב), כי הוא השליח של כל הכוהנים ושל כל עם ישראל; אבל המתוודה על קרבן חטאת של יחיד אינו צריך לפרט, אלא אותו חטא של שוגג. ... **ודברי הר"מ צ"ע.**

מכתב מאליהו ח"ב עמוד 94 *פירוש על חטא באונס - ע"י הרגשת אונס עלולים להקל יותר מן הראוי.*

לא על אונס מתוודים, אלא על 'כאילו' אונס; שנדמה לו בשעת מעשה שאינו יכול. צדף את פירושו **לבית הלוי** בראשית פ"א ויגש ד"ה אני יוסף העוד אבי חי בפירוש המדרש: אוי לנו מיום הדין.

אבי עזרי (רבי אלעזר מנחם ב"ר עזריאל שך, ליטא-ישראל; נפטר בשנת תשס"ב) רביעאה, הלכות תשובה פ"א ה"ב

... **אולי יש בשוגג שמץ של מזיד, שאפשר שהיה גם במזיד עושה זאת. וממילא יש בזה בשוגג, גם שמץ של מרד. ועל כן בכל שוגג צריך לומר חטאתי, עויתי, פשעתי ...**

הוא מביא שם **מקול אליהו** (המיוחס לגר"א **משמואל** ב' י"ב, יג) שאחר שאמר דוד "חטאתי", הפסיקו נתן הנביא (ראה הפסקה בנביא שם!). דוד רצה להמשיך "עויתי פשעתי", כי כך סדר הוי"ו; אבל הנביא גילה שעבירתו נחשבה לשוגג בלבד. וזהו ביאור הכתוב בתהלים ל"ב, ה ..

[השווה **לבית הלוי** שמות פ"א שמות ב', כה; מובא לעיל.]

אונס רחמנא פטריה!
אין עבירה באונס; ואין עונש לעושה דבר שהוא אסור, לולא האונס.

למדנו על אונס - עם אשמה.
למדנו על אונס - קרוב לפשיעה.
למדנו על אונס - שבכל זאת הפסיד.
למדנו על אונס - שאינו מוגדר כאונס, מסיבות שונות.

האם אנחנו יכולים עכשיו להגדיר טוב יותר:
על איזה סוג אונס פטריה רחמנא לגמרי?
על איזה סוג אונס פטריה רחמנא יחסית?
על איזה סוג אונס לא פטריה רחמנא בכלל?

יהי רצון מלפניך ... אל תביאני לא לידי חטא [בשוגג] **ולא לידי עבירה** [במזיד], **ולא לידי נסיון** [באונס] ...

ג. אדם המזיק חייב גם באונס

לכלל זה 'אונס רחמנא פטריה', הנכון בכל התורה, יש יוצא מן הכלל. אדם המזיק חייב גם באונס.

במשנה בבבא קמא פרק ב משנה ו (גמ' בבא קמא כו ע"א) נאמר:
אדם מועד לעולם [לשלם עבור כל נזק לגוף או לרכוש] -
בין שוגג בין מזיד, [בין באונס בין ברצון], בין ער בין ישן.

ובגמ' בבא קמא כו ע"ב:

מנא הני מילי? אמר חזקיה, וכן תנא דבי חזקיה: אמר קרא "פָּצַע תַּחַת פָּצַע" (שמות כ"א, כה); לחייבו על השוגג כמזיד, ועל האונס כרצון.

רש"י שם מסביר את הדרשה:

פצע תחת פצע - קרא יתירא הוא להך דרשה דהא כתיב כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה וגו' וכויה וחבורה דרשינן בהחובל (לקמן /בבא קמא/ דף פד:).

בירושלמי בבא קמא פ"ב ה"ח, נאמר:

אמר רבי יצחק: מתניתא [המשנה]: בין ער בין ישן] בשהיו שניהם ישינין [ואחד הזיק לשני].

אבל אם היה אחד מהן ישן, ובא חבירו לישן אצלו;
זה שבא לישן אצלו, הוא המועד.

תוס' בבא קמא ד ע"א ד"ה כיון דכייף, כותב על כך:

בירושלמי יש - דישן לא מחייב אלא כשהשכיב עצמו אצל הכלים,
אבל אם ישן, והביאו כלים אצלו ושברן; פטור, דהם גרמו לו.

וכן אם היה ישן, והלך חבירו לישן אצלו, והזיקו זה את זה; הראשון פטור, והאחרון חייב.

מדוע פטור הראשון על הנזק לשני? למדנו שאדם מועד לעולם,
אפילו באונס!
נסה לפרש בשתי דרכים.

ובגמרא בבבא קמא כו ע"ב:

אמר רבה:

היתה אבן מונחת לו בחיקו, ולא הכיר בה; ועמד, ונפלה [האבן והזיקה] -
לענין נזקין, חייב; לענין ארבעה דברים [צער, ריפוי, שְׁבֵת, בושת], פטור [בשוגג ואונס] ...
הכיר בה, ושכחה; ועמד, ונפלה -
לענין נזקין, חייב; לענין ד' דברים, פטור. ... (כאן חייב גלות, אם אדם נהרג בנפילת האבן).

תוס' בבא קמא כו ע"ב ד"ה ושמואל אמר:

ואע"ג דלעיל (דף כו, ב) מרבינן אונס כרצון באדם המזיק, מ"פָּצַע תַּחַת פָּצַע" (שמות כ"א, כה);

אונס גמור לא רבי רחמנא.

דהא בירושלמי פוטר אותו שישן ראשון, אם הזיק לשני הבא אצלו לישן.
וכן בהגוזל בתרא ... ובמתניתין נמי תנן ...

רמב"ן בבא מציעא פב ע"א ד"ה ואתא:

... אדם מועד לעולם, בין באונס בין ברצון ...
 כיון שהזכירו חכמים באונס נזיקין :
 אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה מעולם,
 ונפל מן הגג ברוח שאינה מצויה ;
 הרי הזכירו סוף **האונסין** כולם (וחייב גם על אונס גמור) –
 דרוח שאינה מצויה, אפילו כאותה של אליהו במשמע ...

איך יפרשו תוס' מקרה זה : 'אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה מעולם'!
 לכאורה, צודק הרמב"ן.
 זה אונס גמור, כשעמד והאבן נפלה ; ורבה חייב את מפיל האבן.

נמוקי יוסף (רבי יוסף ב"ר חביבא, ספרד ; נפטר בשנת ק"ס) בבא קמא שם (יא ע"ב ברי"ף)
 ד"ה לענין נזיקין :

דהא איתרבי אונס כרצון, כדפירשנו לעיל.
 דלאו אונס גמור הוא (אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה העולם, ונפלה והזיקה).
 דאע"ג דלא הכיר בה מעולם,
 מ"מ, כי קאי [כאשר עומד], איבעי ליה למיחש [היה לו לחשוש]
 שמא איזה דבר הניח בחיקו - ושכחו, ושמא יפול.

עד כמה חייב אדם לשמור שלא יזיק, גם שלא בכוונה?
 מה הגדרת אונס גמור שתוס' פטרו?
 מתי מסכים הרמב"ן שהמזיק באונס פטור?

מה בין בני לבן חמי?

רמב"ם הקדמה לפירוש המשנה

... וכיון שהדין צריך לכל דברי מוסר אלה להתנהג בהם, כמה נאה סדור
 'אבות' אחר 'סנהדרין' ... וכאשר גמר דברי המוסר לדיינים, דיבר על
 שְׁגָגָתָם; לפי שמטבעו של אדם לא יבצר שלא יחטא, לכן קבע 'הוריות' (דיני
 אחריות בית דין שטעה) אחר 'אבות'. ...

ולהבדיל!

Alexander Pope (משורר סופר אנגלי, 1711)

To err is human; to forgive, divine = לטעות זה אנושי; לסלוח, אלוקי.

שתי גישות, שני עולמות. עד כמה אדם אחראי למעשיו?
 שתי הגישות מכירות בטבע אנוש. מה ההבדל ביניהן?

ההבדל הוא תהומי!

הרמב"ם הדריך אותנו להכיר בטבע האדם לשכות, ולכן הוא חייב להיזהר יותר.
 המשורר האנגלי ביקש שנתחשב בטבע זה של שכחה כטעם לפטור את האדם מאחריות.

ד. גרמא וגרמי

יש להמשיך בסוגיא כאן, לפחות עד סוף דף כו ע"ב; עדיף, עד סוף הפרק.
 כל דין וכל מקרה בגמרא יביא ליישום בחיי התלמידים ובחדשות: מה מידת החובה להיזהר
 בכל תחום?

ההשלכה הישירה מדיני גלות היא תאונות דרכים, המקרים השכיחים, לצערנו, של הריגה בשוגג.

דין שוגג בגלות שונה משאר מצוות התורה, תוס' ד"ה בשגגה.

שוגג קרוב לאונס, פטור מגלות.

שוגג קרוב למזיד, אין גלות מכפרת ומצילה. הרוצח אינו מוגן מגואל הדם.

התלמידים יצליחו לדרג תאונות: מקרים שהנהג הוא אנוס, קרוב לאונס, שוגג, קרוב למזיד, פושע, מזיד.

מה משמעות נתכוין לטובתו (תוד"ה לענין עבד), ברבו רופא שסימא בטעות את עין עבדו?

מאיזו סיבה יפטור הרמב"ן את הרופא שהזיק באונס?

מצד אחד אחריותו של רופא גדולה מאחרים. מצד שני הוא לא יוכל לרפא, אם חייב על כל טעות.

אין כאן המקום לבירור ההבדל בין גרמא לגרמי (תוד"ה קדם וסילקו). סוגיא אחרת תעסוק בזה.

בכל אופן, שתי שורות של תוס' יהוו הקדמה למה שילמדו בעתיד.

הרי"ף, וי"א גם הרמב"ם, אינו מבדיל בין גרמא לגרמי. האמוראים המחייבים גרמא קראו לו גרמי; הפוטרים, קראו לו גרמא.

ראשונים (תוס' ב"ב כב ע"ב ד"ה זאת אומרת; רמב"ן, דינא דגרמי) מחלקים בין הקרוב לנוק ישיר הוא גרמי; הרחוק מעט, גרמא. לקביעת מידת הקרבה, יש דעות בראשונים.

ראשונים אחרים (ריצב"א, תוס' שם) סוברים שחכמים קנסו במקרים הרגילים ומצויים, אבל אין הבדל מהותי בין גרמא לגרמי.

האחרונים מעמיקים בסוגיא חשובה זו, ובע"ה נגיע אליה.

ה. המניח את הכד ברשות הרבים

בבא קמא פרק ג משנה א בגמ' בבא קמא כז ע"א [בהדגמה להצגת גמרא למתחילים ומתקשים]:

המניח את הכד ברשות הרבים,

ובא אחר, ונתקל בה, ושברה; פטור.

ואם הוזק בה [הנתקל], בעל החבית חייב בנזקו.

מדוע פטור הנתקל על הנזק לכד? למדנו שאדם מועד לעולם, אפילו באונס!

ובגמרא שם כז ע"ב:

אמאי פטור? איבעי ליה לעיוני ומיזל [היה לו לעיין וללכת]!

[נדלג על התשובה הראשונה, זו של רב; כי היא בנויה על הסוגיא הבאה, 'עביד איניש דינא לנפשיה'. אחרי שלומדים סוגיא זו, קל להבין את דברי רב. לפני סוגיית 'עביד איניש', יתקשו מאד.]

שמואל אמר: באפילה שנו [שהנתקל פטור, אבל אם שבר ביום חייב].

רבי יוחנן אמר: בקרן זזית [פטור הנתקל, אבל אם שבר באמצע רשות הרבים חייב].

[גם על הדיון בהעדפת תשובות שמואל ורבי יוחנן על פני רב, נשאר עד אחרי הסוגיא הבאה.]

תוס' פירשו לשיטתם את דברי שמואל ורבי יוחנן. מה יאמר הרמב"ן? קשה עוד יותר להסביר את שיטת חכמי ארץ ישראל, לשתיהן השיטות.

אמר ליה ר' אבא לרב אשי: הכי אמרי במערבא משמיה דר' עולא:
לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים [ולכן פטור הנתקל, גם ביום וגם באמצע
רה"ר].

יש לעיין בגמ' בבבא קמא נב ע"ב [יש ערך בהצגת המקור לפני לימוד התוס' ונמו"י. התלמידים
יקשו לבד, שמא יתרצו, ודאי יתעניינו יותר].

ת"ש: נפל לתוכו שור חרש, שוטה, וקטן, וסומא, ומהלך בלילה; חייב (בעל הבור לשלם
את נזקו).
פקח ומהלך ביום, פטור.

תוס' בבא קמא כז ע"ב ד"ה לפי:

והא דתני (לקמן דף נ"ב, ב) שור פקח ביום פטור?

דשור עיניו למטה, ומיבעי ליה לעיוני; טפי מאדם.

נמוקי יוסף (בבא קמא יב ע"א ברי"ף) ד"ה אין דרכן של בני אדם להתבונן:

משום דאדם בעל מחשבות הוא; ואגב טרדא דליביה, לאו אורחיה לעיוני ומיזל.

שמעינן מהא דדוקא בנתקל, שלא עיין; הוא דאמרינן דפטור, וכפשטה דמתניתין.

הא ידע ושבר, חייב; אע"ג דחברו הניח כדו שלא ברשות.

וכגון שלא מלא רוחב הדרך כדים, וכדאמרינן בסמוך; שהרי יש לו מקום לעבור, ואין

צורך לשבר כדו של חבירו.

האם מסכימים תוס' ונמוקי יוסף בעיקרון, רק פירשו טעם אחר;
או שמא, חולקים בהגדרת חובת הזהירות של ההולך ברשות הרבים?

חשוב יותר לברר איך תוס' והרמב"ן יפרשו את חכמי ארץ ישראל.
בבבא קמא לא מצאנו שעמדו במפורש על דעה זו.
נעיין בדבריהם במסכת בבא מציעא.

תוס' בבא מציעא פב ע"ב ד"ה וסבר רבי מאיר:

... אבל באונס גמור פטור אדם המזיק, כדמשמע בירושלמי דאם היה ישן ובא חבירו

וישן אצלו, והזיקו זה את זה, הראשון פטור והשני חייב. ...

ובריש המניח, לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים, ושאר שינויי דהתם, דפטור

ליה לפי שלא היה לו לידע. וכן במתניתין (לב ע"א) דהתם, היה בעל חבית ראשון [ובעל

קורה אחרון; נשברה חבית בקורה, חייב]. ואם עמד בעל חבית, פטור בעל הקורה.

והרבה כיוצא באלו.

תוס' מחשיבים את הנתקל כאונס גמור, מכיוון שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים.

לכאורה קשה. המפיל אבן שלא ידע על מציאותו (כו ע"ב) חייב, ואינו נחשב אנוס. המטייל

ברחוב אנוס?

רמב"ן בבא מציעא שם ד"ה ואתא ר' יהודה למימר:

... ומצאתי בתוס' בב"ק (דף כ"ז, ב ד"ה ושמואל אמר) שמפרשין אותה משום אדם

המזיק. וא"כ, למה פטרוהו, לדברי האומר אנוס הוא; והלא אדם מועד לעולם, בין

באונס בין ברצון? והם השיבו שאינו חייב באונסין גדולים, וסמכו אותה מן הירושלמי

(ב"ק שם פ"ב ה"ח) שאמרו בישן ובא חבירו וישן אצלו, הוא המועד.

ואי אפשר להעמידה! דהתם משום דשני פשע בעצמו.

וכן מה שאמרו באם היה בעל הקורה ראשון ובעל החבית אחרון, וכולה מתניתין.

וכן מה שאמרו לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים, כולם כשהם אדם המזיק; משום פשיעה דניזק פטרו בהם. או שהן בור, כגון שהלה נתקל בו. ואין לי להאריך כאן.

לרמב"ן, המניח את הכד ברשות הרבים פשע; ולכן פטור הנתקל בו. האם הנחת הכד היא כחפירת בור, ולכן גם חייב בעל הכד אם הוזק הנתקל? לכאורה, זה הפך קושיית הגמרא, 'אמאי פטור, איבעי ליה לעיוני ולמיזל'. במסקנה עוברים לקצה השני?

יתכן שהבנה בסוגיא אחרת תעזור כאן.

נתיבות המשפט (רבי יעקב ב"ר יעקב משה לוברבוים מליסא, גליציה; נפטר בשנת תקצ"ב) הלכות נזקי שכנים סימן קנ"ה סקי"ח:

... דהנה לכאורה קשה על כל ההרחקות שמונה שם בפרק לא יחפור בבבא בתרא ... הא, כשהדבורים אוכלין החרדל (בשדה הסמוך) או היונים בשדות, שורו ממש היא! (אמת שהרמב"ן במלחמות כתב הטעם - דלא קני להו (לדבורים וליונים) רק מפני דרכי שלום, והוא דחוק).

ומד' אבות נזיקין הן! ואמאי אמרי רבנן דאינו צריך להרחיק? ומשמע, דאפילו בדיעבד (כשהזיקו); פטורים. דהא אפילו בהרחקות דמחוייבין להרחיק, פטור מלשלם בדיעבד.

וא"כ קשה, אמאי? הא הוי כד' אבות נזיקין! וכן קשה ... וע"כ צריך לומר, דהד' אבות נזיקין אינו חייב עליהן רק כשאפשר להחזיק ברשותו ובשמירה שלא יזיקו.

דאז רחמנא חייביה בשמירה; וכשלא שמרו, חייבין בתשלומין. אבל הני דחשיב בפרק לא יחפור, הוא באופן דכשיתחייב לשלם ההיזק; אין אפשרות לו לעשות תשמיש זה ברשותו כלל, ויתבטל תשמיש זה מרשותו, כיון דאי אפשר כלל בעשייה ובשמירה.

ובביטול רשות לא חייביה רחמנא. וראיה לזה ... מה שאין כן בד' אבות נזיקין, אי אפשר לניזק לשמור; דאין הניזק יודע מתי יבוא המזיק, ולמזיק אפשר בשמירה.

ובהנך בבבא בתרא הוא להיפך; שהמזיק אי אפשר לשמור הנזק, כי אם בביטול התשמיש מרשותו.

משום הכי, לא חייבה רחמנא למזיק. ...

הסתכלות מחודשת זו מגלה סדרי חברה המאפשרים פיתוח כלכלה נאות בצמצום סביר של נזקים. הכללים ההלכתיים היבשים מפצים את הניזוק תמיד, אבל מגבילים את פעילות המשק. הניזוק הפעם יהיה המזיק בפעם אחרת. מה עדיף? שכל ניזוק יקבל וכל מזיק יפסיד, או שטובת הציבור יכריע בדרך שונה?

חידש בעל הנתיבות שהתורה לא חייבה את האדם לשמור את רכושו מלהזיק, אם חיוב זה יבטל שימוש מקובל ברשותו. אמנם דין שורשי האילן והמים המחללים הוא כשורו המזיק, וחייב לשלם נזק שלם; אבל התוצאה תהיה שלא יוכלו לנטוע יותר מעץ אחד בשדה גדול. ענף המטעים יתבטל. טובת הציבור היא שיטעו עצים כמקובל בכל מקום, והשכן הסמוך יצטרך להרחיק בור או מבנה העלולים להינזק מהתפשטות השורשים. יוצא מן הכלל זה מדיני נזיקין מבטיח את קיום הכלל ברוב המקרים וטובת הכלל תמיד. הבנה זו מתרצת קושיות רבות מפרק שני בבבא בתרא ומוגבלת לחיובי שמירה של ממונו, לא של אדם המזיק.

אך אפשר שהחידוש בדבריו יועיל גם בסוגיא שלנו, במיוחד להבין את דברי הרמב"ן 'משום פשיעה דניזק פטרו בהם'. במה פשע הניזק? האם אסור לאדם להניח את כדו במקום גלוי ברשות הרבים? מי חייב אותו לעמוד שם ולהזהיר כל עובר במקום לשמור שלא ישבור את כדו? [אין זה דומה לחובת התמרור כשמכונית נתקעה בכביש. היא מסכנת את הנוסעים אחריה, שבלי אזהרה אינם יכולים להישמר.] קל יחסית (אך לא פשוט לשיטת הרמב"ן) להבין את שמואל ורבי יוחנן; בחושך ובפינת הרחוב על המניח לדאוג; אך ביום ובאמצע המדרכה, לכאורה חייב הולך הרגל לשמור שהוא לא יזיק. אבל לפי חכמי ארץ ישראל, הדעה שהתקבלה להלכה, אין הנתקל השובר את הכד חייב לשלם כאדם המזיק, כי אין דרכו להתבונן. אדם המזיק מועד לעולם, גם באונס גמור כשנפל מן הגג ברוח שאינה מצויה, בסערת אליהו; ובהליכה לאור יום, פטור מלשלם על מה ששבר? המניח כד על יד הישן נחשב לפושע, זה מובן.

מה היה יכול הישן ראשון לעשות? המניח את הכד ברה"ר פושע כמוהו?

אם אפשר לשמוע, כחידושו של הנתניבות, שטובת הכלל דורשת להגביל את זכותם של הבריות להניח את חפציהם ברה"ר, ולפטור כתוצאה מכך את הנתקל והשובר שלא בכוונה; הדין יגדיר את המניח כפושע, וממילא יפטור את הנתקל. זרימה חופשית של תנועת הולכי רגל ברה"ר חשובה לצבור. המפריע לה אשם. לזה התכוון הרמב"ן בכותבו 'משום פשיעה דניזק פטרו בהם'. קיבלנו גם הדרכה בניהול עסקי ציבור.

בעניין אחר שיכול להועיל כאן לכאורה, ביאר ר' ברוך בער (ברכת שמואל בבא קמא סימן ב', כוון לדעת רבו הגר"ח) שבדיני שמים חייבים על נזקי כלים בבור וטמון באש, למרות שהתורה פטרה אותם מתשלומים; אבל לא על שן ורגל ברשות הרבים. החופר בור ברה"ר הוא רשע, וחייב לפצות את הניזק. גזירת הכתוב פטרה את בעל הבור על נזק לכלים; אבל אחריות לשמור עדיין יש לו, ובדיני שמים חייב לשלם. כך גם טמון באש. אם הבעיר אש ולא שמרה, עשה עוול; גם אם התורה פטרה אותו על נזקי טמון. אבל מי שלא שמר את בהמתו מלאכול ברה"ר, נהג כרוב בני אדם. המניח פירות ברה"ר יודע שעוברות בהמות שדרכן לאכול את מה שמוצאות לפניהן, והוא סיכן את רכושו ואינו יכול לתבוע את נזקו.

לכאורה דורשים טעמא דקרא, אבל מה נעשה? שני גדולי האחרונים כך חידשו.

[יש להשוות סברתם לתוספת הרי"ף על פטור שן ורגל ברה"ר, 'דאורחיה הוא', וכפי שהתעורר לשאול הרא"ש בראש המסכת.]

יש איזון עדין וחשוב בין האחריות הגדולה של האדם שלא להזיק וחיובו לפצות את הניזוק לבין השמירה על טובת הצבור ומנהגי המקום המורים על פטור מתשלום במקרים מסוימים. כל יחסי אנוש המורכבים בנויים על התחשבות זו בין צרכים מתנגדים של החברה.

בהמשך הסוגיא מביאה הגמרא שני מקרים המלמדים על הצד השני, כשהנתקל חייב לשלם על הנזק לכד:

הוה עובדא בנהרדעא [ביום], וחי'יב שמואל [את הנתקל לשלם].

[הוה עובדא] בפומבדיתא [באיזה מקרה?], וחי'יב רבא [את הנתקל לשלם].

בשלמא שמואל כשמעתיה [המשנה פטרה כשנתקל בלילה, אבל ביום חייב],

אלא רבא, לימא כשמואל ס"ל! מה קשה עם סובר רבא כשמואל? עיי באחרונים.

אמר רב פפא: קרנא דעצרא הוי; דכיון דברשות קעבדי, איבעי ליה לעיוני ומיזל.

רש"י שם מפרש:

ד"ה קרנא דעצרי: קרן זוית הסמוכה לבית הבד.

ד"ה דהואיל וברשות קעבדי: שמנהגם היה כן; כשהיתה בית הבד מליאה בני אדם, היו

הבאים מושיבין כליהם ברשות הרבים וממתינן עד שיצאו אלו.

הרב מנחם המאירי (רבי מנחם ב"ר שלמה לבית מאיר, פרובנס; נפטר בשנת ע"ה) שם :
... וכן הדין בכל שהכלי במקום שאין המניחו נקרא עליו בעל תקלה להתחייב בו.

יש מקרים שלכל הדעות חייב הנתקל לשלם. יש מקרים שלכל הדעות הוא פטור.

ויש הרבה מקרים שבהם חולקים המפרשים והפוסקים.

ככה כאן, וכן ברוב תחומי תורה ויישומם בחיינו.

בחלק אנחנו בטוחים שמותר, בחלק ודאי שאסור.

יש גם שטח רחב שבו אין לנו יודעים.

חובתנו בעולמנו היא לצמצם את אזור הספק ולהגדיל את הודאי, את המותר ואת האסור.

בע"ה נצליח להעביר תחושה זו ללומדים.

אחרית דבר

שתי מטרות עיקריות עומדות לפנינו ביחידה זו ;

(א) לקרב את הלומד לעולמו של התורה,

(ב) להקנות לו כלים להצליח במרחבי הש"ס.

א. לקרב את הלומד לעולמו של התורה העמדנו לפניו שאלות שבהן הוא מתלבט, בהנחה ובתקווה שהעיסוק בהן וכניסתו לבית מדרשם של חז"ל וחכמי הדורות שדנו באותן השאלות יביאו הערכה וקשר למסורת זו.

הדור מתמודד עם אלימות בכל תחומי החיים, הציבוריים והפרטיים. החברה נעשית אלימה יותר מאשר לפני זמן קצר. גם ברמה האישית מרגיש הצעיר איום על חייו ועל מרחב פעילותו. הוא סובל ומתקומם נגד כל פגיעה בו, אך מאידך מצדיק את המידה המועטת (לדעתו) של אלימות שהוא חייב להפעיל כדי לשרוד. סתירה זו מפריעה לו ; לפעמים במודע, לפעמים שלא במודע. הוא מחפש תשובות למתרחש במדינה, בשכונה ובחצר הישיבה. הדיון הראשוני במקרים שהוצגו משחרר קצת לחץ ; לפחות בזה שהוא ירגיש חברים המתלבטים כמוהו, והרשות שניתנה לו לשאול ולהביע את דעתו. נתקדם בזהירות, כי לא נפתור את כל הבעיות ; אבל בביטחון שההתחלה תוביל לאפשרויות שונות ורבות של בירור, מסקנה ופתרון מעשי.

מסכת בבא קמא עוסקת - כמעט כולה - בהלכות נזיקין, בתוצאות של אלימות. דרכן לומדים על האיסורים, מדאורייתא ומדרבנן, לפגוע בזלות ; והגדרים והדינים של פיצוי על נזק. המערכת התורנית מחנכת מראש לזהירות הנדרשת ולרגישות המתבקשת לזכות של כל אחד לשלמות גופו ורכושו, ומטפלת בדיעבד במירב האפשרויות והמקרים של פגיעה בהם במזיד, בשוגג ובאונס. הלימוד צריך להעצים את המודעות ואת החובה להיזהר ולהימנע מלפגוע.

ההפתעה שבדין אדם מועד לעולם, אפילו באונס, מבליטה את העיקרון. מכירים בכל התורה כולה את הכלל 'אונס רחמנא פטריה'. בכל הפעולות שבין אדם למקום וברובם שבין אדם לחברו אין אחריות על מעשה אונס. רק בתחום זה של נזק לאחר, מקצינה התורה את החובה להימנע מלהזיק ואת החיוב להחזיר לניזוק את מה שהפסיד. נקווה שחיפוש הכללים והגבולות - עד כמה חייב, מתי פטור - לדין זה יעורר תגובה בריאה בלבו של כל תלמיד. על רקע זה יבין טוב יותר את החידוש של אחריות לממון המזיק, למרות שהבעלים רק גרמו את הנזק כשלא שמרו על בהמתם ואשם.

הוא ישאל: מדוע גרמא בנזקין פטור, ומה ההגדרה של גרמא וגרמי, חציו וכוחו? ההשלכות למצוות אחרות עולות מעליהן ומחייבות עיון נוסף. מצוה גוררת מצוה.

ב. להקנות כלים שיקדמו את היכולת של הצעיר ללמוד גמרא הוא חשוב לא פחות, כי לצערנו שפת חז"ל והחשיבה התלמודית אינן נחלת רוב תלמידינו. נוסף לאמצעי עזר המגוונים והטובים שעומדים לרשותנו ושחיוני לנצלם, יש כאן דגש על צד אחר, בסיסי.

הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"א הי"א) מגדיר 'גמרא', ש... יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, ויבין במידות שהתורה נדרשת בהן - עד שידע היאך הוא עיקר המידות, והיאך יוציא האסור והמותר, וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה. וענין זה הוא הנקרא גמרא. התרחקנו הרבה מהגדרה זו (האם מישהו חולק?), ועל פי רוב עוסקים בתרגום ושינון הכתוב על הדף; מה שאינו מאהיב את הלימוד בד"כ. אם ניתן לתלמיד לשאול ולהשיב, אם ירגיש שהוא מבקר בסורא ופומפדיתא, בוולאז'ין ובבריסק; יש סיכוי טוב שייהנה, אפילו יתלהב מלימוד גמרא. עד שיקנה את הבקיאות, את הידע ואת סגנון השקלא וטריא; נוכל לעזור כשנעמיד לפניו את המקורות ונגרה אותו להקשות לבד ממשנה למשנה, מתנאים לאמוראים, מראשונים לאחרונים.

התלמיד יפגוש את המקור 'אונס רחמנא פטריה', ויקשה בעצמו כשיראה את המשנה 'אדם מועד לעולם, בין אונס בין רצון'. שוב יתפלא כשילמד 'ובא אחר ונתקל בה פטור', אמאי? איבעי ליה לעיוני ולמיזל! אם הוא יקשה את הקושיא, הוא יתעניין בתשובה. הוא ירצה להיות שותף בתהליך של לימוד. בע"ה ובהדרכת הר"מ, הוא ילמד גמרא. הדרך תחזור על עצמה ותעמיק כשיחדור למחלוקות המפרשים ויוכל להתמודד לבד עם הקושיות ועם התירוצים.

יחידה זאת באה להדגים שיטה. המקורות כאן הן מועטות והשאלות מתבקשות בקלות. האפשרויות להעלות את הרף, בעומק ובמרחב, שקופות ומחכות ליישומן. יהי רצון שתשרה שכינה ונראה ברכה במעשי ידינו.